

TEZHİP

der görülen müzehhip imzaları da sernak-kaşa ait olurdu.

Sarayda ehl-i hıref diye adlandırılan sanatkar teşkilâtının en önemli bölüklerinden biri olan nakkaşlar yalnız kitap sanatıyla ilgili faaliyetlerle kalmaz, saray köşklerinin, binaların kalem işi, çini ve metal işleri desenlerini de hazırlar ve uygular. Bunlar günlük üzerinden üç ayda bir maş alır. Mücellit, müzehhip ve diğer çalışanların aldıkları maaşlar ve terfileri maş defterine yazılırdı. Eser yapımının yoğun olduğu zamanlarda yetenekli kimse ehl-i hıref içinde yer alıyorsa çarşı esnafı arasından ücret karşılığında usta sarayda çalıştırılırdı. Padişah, bayramlarda kendisi için hazırlanan hediyeleri sanatkarlara kaftan veya para vererek ödüllendirirdi. Çalışan sanatkarın adı, eserinin cinsi, karşılığında ona ödenen paranın tutarı veya verilen kaftanın cinsi in'âm defterine kaydedilirdi. Nakkaşhânedeki bulunan sanat ve zanaat sahiplerinin tayin, maaş, terfi, çıkış gibi işlemlerinin tahakkuku ve nakkaşhânedeki yapılması istenen işin ehil sanatkâra verilmesi sorumluluğu hazine-darbaşına aitti.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Sahnâyi-i Nefise Mektebi'ne tezhip dersi konmuşsa da bu sanatın müstakil bir mektep çatısı altında öğretilmesi ilk defa 20 Mayıs 1915'te Bâbü'l-İn'âm'de açılan Medresetü'l-hattâtin'de başlamış ve 1936'ya kadar devam etmiştir. Aynı yıl bu mektep Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlanmış ve Türk Tezhip Sanatları Şubesi adı altında 1960'ların sonuna kadar yürütülmüştür. Talebesi bulunmadığı gerekçesiyle kapatılan bölümün eğitim programlarında yer alan sanat dalları 1980'den sonra bir kısım Güzel Sanatlar fakültelerinin Geleneksel Türk Sanatları Bölümü'nde yer almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Süheyl Ünver, *Fatih Devri Saray Nakışhanesi ve Baba Nakkaş Çalışmaları*, İstanbul 1958, s. 5-16; D. James, *Qur'ans of the Mamluks*, London 1988; *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 196; Filiz Çağman – Zeren Tanındı, "Osmanlı-Safevi ilişkileri (1578-1612) Çerçevesinde Topkapı Sarayı Müzesi Resimli El Yazmalarına Bakış", *Aslanapa Armağanı* (haz. Selçuk Mülayim v.dğr.), İstanbul 1996, s. 37-62; Zeren Tanındı, "An Illuminated Manuscript of the Wandering Scholar Ibn al-Jazari and Wandering Illuminators Between Tabriz, Shiraz, Herat, Bursa, Edirne, İstanbul in the 15th Century", *Turkish Art: 10th International Congress of Turkish Art. 17-23 September 1995 Geneva*, Geneva 1999, s. 236-241; a.m.f., "Anadolu Selçuklu Sanatında Tezhip: Müzehhip Muhlis b. Abdullah el-Hindî ve Halefleri", *Arkeoloji*

ve Sanat Tarihi Araştırmaları: Yıldız Demiriz'e Armağan (haz. M. Baha Tanman – Uşun Tükel), İstanbul 2001, s. 141-150; a.m.f., "Kitap ve Tezhibi", *Osmanlı Uygarlığı* (haz. Halil İnalıcık – Günşel Renda), İstanbul 2003, II, 871; a.m.f., "Gilding and Binding in the Muslim World", *Arts and Crafts in the Muslim World Proceeding of the International Congress on Islamic Arts and Crafts*, İstanbul 2008, s. 397-412; a.m.f., "Karamanlı Beyliği'nde Kitap Sanatı", *Kültür ve Sanat*, III/13, İstanbul 1991, s. 42-44; Çiçek Derman, "Osmanlı Asırlarında Üslup ve Sanatkarlarıyla Tezhip Sanatı", *Osmanlı*, Ankara 1999, XI, 108-119; a.m.f., "Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XII, 289-299; Gülnur Duran, *Ali Üsküdarî: Tezhip ve Ruqanî Üstâdi Çiçek Ressamı*, İstanbul 2008, s. 26-29; Ali Alpaslan, "Abdullah-ı Şirâzî", *DİA*, I, 136-137; M. Uğur Derman, "Mustafa İzzet, Yesârîzâde", a.e., XXXI, 307-309.

F. ÇİÇEK DERMAN

TEZKİRE
(تذكرة)

Fars ve Türk edebiyatlarında
şairlerin biyografilerine dair eserlerin
ortak adı.

Sözlükte "anmak, hatırlamak" mânasındaki **zıkr** kökünden türeyen **tezkire** (çoğulu tezakir) "hatırlamaya vesile olan şey" demektir. Terim olarak eski dönemlerde yazılan biyografik-antolojik eseri ifade eder. Çeşitli ilim dallarında yetişmiş âlimler ve şairlerin biyografilerine dair eserler Arap ilim çevresinde "tabakât" adıyla ortaya çıkmış (bk. TABAKAT; TABAKÂTÜ'Ş-SUARÂ), Fars edebiyatında özellikle şairler için yazılan tabakat kitaplarına tezkire adı verilmiştir. İslâm telif geleneğinde zamanla farklı özellikler kazanarak gelişen tezkireler, esas nitelikleri bakımından günümüzdeki biyografik / antolojik sözlüklere benzer özelliklere sahiptir.

□ FARS EDEBİYATI. Feridüddin Attâr'ın 1220 yılında yazdığı, yetmiş iki sūfinin biyografisine dair *Tezkiretü'l-evliyâ'sı* adında "tezkire" kelimesi bulunan Farsça ilk biyografik eserdir. Fars edebiyatında şuarâ tezkiresi geleneği Avfî'nin Hindistan'da 618'de (1221) hazırladığı *Lübâbü'l-elbâb* ile başlamıştır. Nizâmî-i Arûzî'nin *Çehâr Maqâle'si*, Zekerîyâ el-Kazvî'nin *Âşârü'l-bilâd*'i gibi tarih ve coğrafya kitaplarında Avfî'nin eserini kaleme aldığı tarihten önce yaşamış şairlerin hayatına dair bilgiler ve şairlerinden örnekler yer almaktadır. Farsça şuarâ tezkiresi geleneğinin en değerli ikinci örneği Devletşah'ın 892'de (1487) tamamlayıp Ali Şîr Nevâî'ye ithaf ettiği *Tezkiretü'ş-şuarâ*'dır. Abdurrah-

man-ı Câmî'nin otuz sekiz şairin tanıtladığı edebî ve ahlâkî eseri *Bahâristân* ve bazıları şair 600'den fazla sūfinin biyografisini içeren *Nefehâtü'l-üns* adlı eserleri tezkire geleneği içerisinde anılmaktadır.

Safevîler döneminde hazırlanan ilk Farsça tezkireler Ali Şîr Nevâî'nin Doğu Türkçesi'yle kaleme aldığı *Mecâlisü'n-nefâis*'in tercümesi ve devamı niteliğindedir. *Mecâlisü'n-nefâis*, Sultan Muhammed Fahrî-i Herâtî (Herevî) tarafından 928 (1522) yılında *Letâ'ifnâme* adıyla Farsça'ya çevrilip Şah İsmâil'e ve oğlu Sâm Mirza'ya ithaf edilmiştir. Mütercim *Mecâlisü'n-nefâis*'te bulunmayan 188 şairi esere ilâve etmiştir (Taşkent 1908). Avşar Türkmenleri'nden Sâdîki-i Kitâbdâr'ın 1007'de (1598) tamamladığı *Mecmau'l-havâss*'ı da Nevâî tezkiresine zeyil olarak Çağatay Türkçesi'yle yazılmıştır. Eserde Şah İsmâil döneminden XVI. yüzyılın sonlarına kadar yaşayan Fars veya Türk asıllı 332 şairin biyografisi verilmiştir. Devletşah'ın *Tezkiretü'ş-şuarâ*'sından sonra tezkire yazıcılığı İran sınırları dışında özellikle Hindistan'da yaygınlık kazanmış, bu bölgede doksan kadar tezkire kaleme alınmıştır. Bunlardan bazıları Hint asıllı, bazıları da Hindistan'da bulunmuş İran asıllı yazarlar tarafından telif edilmiştir. Fahrî-i Herâtî'nin 960 (1553) yılında hazırladığı *Ravzatü's-selâtin* şair sultanların biyografilerine yer veren ilk tezkirelerdendir (Tahran 1345 hş./1966). Tacik asıllı ve "Nisârî" mahlaslı şair Hasan-ı Buhârî'nin *Müzekkir-i Aşbâb*'i Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'ine 974'te (1566) tekmile şeklinde kaleme alınmıştır. Eser XVI. yüzyılda yaşamış 276 şairin hal tercümesini ihtiva eder (Delhi 1969).

Alâüddeve el-Kazvîni (ö. 998/1590'dan sonra) *Nefâ'isü'l-me'âşir*'inde İran ve Hint asıllı 350 şaire yer vermiştir. Takî-i Kâşî'nin *Hulâsatü'l-eş'âr* adlı eseri 985'te (1578) tamamlanmış, 1585-1607 yılları arasında müellif tarafından yeniden gözden geçirilmiştir. Eserde 631 şairin biyografisi vardır. Emîn-i Ahmed-i Râzî'nin *Heft İklîm*'inde yedi coğrafi bölge esas alınarak bu bölgelerde yetişmiş sultan, emir, âlim, şair ve mutasavvıflardan 1560 kişinin biyografisi bulunmaktadır. Tacik asıllı şair Sultan Muhammed-i Mutribî'nin *Tezkiretü'ş-şuarâ-yi Mutribî'sinde* XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış 350 Buharalı şair ve edip tanıtlmıştır (Tahran 1377 hş./1998). Takî-i Evhadî'nin *'Arafâtü'l-âşîkin* adlı eserinin Hindistan'da yaşayan, müellifin yakından tanıdığı İran asıllı şairlere ayrılan kısmı tez-

kirenin en önemli bölümüdür (bk. ARAFÂ-TÛ'İ-ÂRİFİN). Ebû Tâlib Han'ın 1790-1792 yıllarında kaleme aldığı *Hulâsâtü'l-efkâr*'ı (Kalküta 1827), Lutf Ali Beg'in 1779'dan sonra tamamladığı *Âteşkede'si*, Ali İbrâhim Han'ın *Şuħuf-i İbrâhîm*'i, Hint asıllı Kudretullah Hân-ı Kupâmevî'nin 1842 yılında bitirdiği *Netâ'icü'l-efkâr*'ı şair kadrosu zengin tezkirelerdendir. Muhammed Tâhir-i Nasrâbâdî'nin 1672-1680 yılları arasında yazdığı *Tezkiretü's-su'arâ*' (Tezkire-i Nasrâbâdî) adlı eseri de Safevîler döneminin önemli tezkirelerindendir (Tahran 1938). Bismil-i Şîrâzî'nin *Tezkire-i Dilgüşâ'sı* Feth Ali Şah döneminde yaşayan 185 şair hakkındadır. Rızâ Kuli Han'ın *Riyâzü'l-ârifîn*'i mutasavvîf, âlim ve şairlerin biyografilerini içerir. Rızâ Kuli Han'ın 1871'de Nâsirüddin Şâh Kaçar adına yazdığı *Mecma'u'l-fuşahâ*' İran şiir tarihinin temel kaynaklarından biridir.

Genel tezkirelerden başka, bir bölümünde kadın şairlere yer verilen tezkireler olduğu gibi yalnızca kadın şairlere ait tezkireler de kaleme alınmıştır. Farsça ilk kadın şuarâ tezkiresi olan *Cevâhirü'l-âcâ'ib* Fahrî-i Herâtî tarafından Ekber Şah'ın cülûsundan (1556) sonra yazılmıştır. Yirmi üç kadın şairin tanıtıldığı eser *Tezkiretü'n-nisâ*' adıyla da anılır (Leknev 1873). Şîr Ali Hân-ı Lüdi'nin 1102'de (1690) telif ettiği *Mir'âtü'l-hıyâl*'inde on beş kadın şair yer almaktadır (Kalküta 1831). XVIII. yüzyılın önemli tezkirelerinden *Âteşkede'si* birinci bölümünün "fürûğ" başlıklı kısmı da kadın şairlere ayrılmıştır. Muhammed Sıddîk Ahundzâde-i Herevî'nin *Tezkiretü'n-nisâ'sı*, Keşâverz-i Sadr'in *Ez Râbî'a tâ Pervîn*'i, Ali Ekber Müşîr-i Selîmî'nin *Zenân-i Sulenverî* (I-III, Tahran 1956-1957) kadınlara ait diğer tezkirelerdir.

Aynı nazım türünde şiirleri olan şairlerin hal tercümelerinin ve şiirlerinden örneklerin bulunduğu tezkireler de vardır. Abdünnebî Fahrüzzamânî-i Kazvînî'nin *Meyhâne'si* (Lahor 1926), Ahmed Gülçîn-i Maânî'nin *Meyhâne'si* tekmelesi niteliğindeki *Tezkire-i Peymâne'si* (Tahran 1980), Ali İbrâhim Han Halîl'in *Hulâsâtü'l-kelem*'i (yazılışı 1784), Âgâ Ahmed Ali'nin *Heft Âsumân*'ı (Kalküta 1873) bunların içinde yer alır. Safâ-yi Züvâre'nin *Encümen-i Rüşen*'i (1852), Mirza Tâhir-i Dibâcenigâr'ın *Genc-i Şâygan*'ı (Tahran 1856), Muhammed Bâkir Mirzâ-yi Hüsrevî'nin Kırmanşah Valisi İkbâlûddeve-i Gıfârî adına methiyeler yazan şairleri bir araya getirdiği *İkbâlûddeve'si* (1901) Kaçar-

lar döneminde yazılmış özel içerikli tezkirelerdendir. Belli bir dönemde veya bir sultan döneminde şiir yazmış, bir bölgede yahut şehirde yetişmiş şairleri konu alan tezkireler de vardır. Şah İsmâil'in oğlu Sâm Mirza'nın 1550-1561 yıllarında yazdığı *Tuħfe-i Sâmî'si*, Şeyh Ali Hazîn'in 1691 ile eserinin kaleme alındığı 1752 yılları arasında şiir yazmış bilginler ve çağdaş şairleri anlattığı *Tezkiretü'l-mu'âşîrîn*'i, Ahmed Bigi Gürcü'nün *Encümen-ârâ'sı* (Tebriz 1343 hş./1964), Mahmûd Mirzâ-yi Kâçâr'ın *Sefînetü'l-Mahmûd*'u (1824), "Meftûn" mahlaslı Azerbaycanlı Abdürrezzâk Beg'in 1825'te yazdığı *Nigâristân-i Dârâ'sı* (Tahran 1342 hş./1963) bu tezkirelere örnek teşkil etmektedir.

Mahallî tezkirelerden Âzâd-ı Bilgrâmî'nin *Serv-i Âzâd*'i, Hüseyin-i İllâhî'nin *Hazîne-i Genc*'i, Muhammed Hüseyin Şuâ-i Şîrâzî'nin *Şekeristân-i Pârs*'i (1313 hş./1934), Muhammed Ali Terbiyet'in *Dânişmendân-ı Âzerbâyçân*'i (Tahran 1314 hş.), Nusretullah-ı Nühîyân'ın *Tezkire-i Şu'arâ-yı Simnân*'ı (1958), Aziz-i Devletâbâdî'nin *Sühanverân-ı Âzerbâyçân*'i (Tebriz 1976), Erdeşîr Yezdî'nin *Sühanverân-ı Yezdî*'i, Emîr Big-i Habîbzâde'nin *Genc-i Zerefşân* ve *Genc-i Bedaħşân*'ı, Muhammed Hüseyin Rükznâde-i Âdemiyyet'in *Dânişmendân* ve *Sühan-serâyân-ı Fârs*'i (Tahran 1958-1961), Mehdi-i Dirahşân'ın *Büzürgân u Sühan-serâyân-ı Hemedân*'ı (Tahran 1962) XIX. yüzyılda kaleme alınmış bu tezkirelerin önemli örneklerindedir.

XIX ve XX. yüzyıllarda Afganistan ve Tacikistan'da Farsça şiir yazan şairler için tezkireler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Kârî Rahmetullah Vâzih-ı Buhârî'nin *Tuħfetü'l-ahbâb fi tezkireti'l-aşhâb*'i (1871), Efdal Mahdûm Pîrmeştî-i Buhârî'nin *Efdâlû't-tezkâr fi zikri's-su'arâ'i'l-eş'âr*'ı (1904), Mâge Rahmânî-i Efgânî'nin *Perde-nişân-ı Sühangûy*'u (1950-1951), Ebû'l-Kâsım Abdülhakîm Rustâkî'nin *Behâr-i Atgânî'si* (1350 hş./1971) sayılabilir. Muhammed Sadîk Han Hışmet'in XIX. yüzyılın sonlarında yazdığı *Tezkiretü's-su'arâ-yı Hışmet*'i (*Nâme-i Hüsrevân*), Abdî-i Buhârî'nin 1904'te hazırladığı *Tezkiretü's-su'arâ-yı Mûte'ahşîrîn-i Buħârâ'sı* (Duşanbe 1983), Ni'metullah Muhterem-i Buhârî'nin 1908'de tamamladığı *Tezkiretü's-su'arâ-yı Muhterem*'i (Duşanbe 1975) ve Şerifcan Mahdûm Sadr Ziyâ'nın *Tezkâr-i Eş'âr*'ı (1905-1907) Tacikistan'da Farsça şiir söyleyen şairleri kapsamaktadır. Farklı coğrafyalarda Farsça

şiir yazan şairlere dair çok sayıda tezkire üzerine çalışmalar yapılmış, bu çalışmalarda tezkirelerin yüzyıllara göre dağılımına ilişkin rakamlar verilmiştir. Buna göre XIII. yüzyılda bir, XIV. yüzyılda iki, XV. yüzyılda yedi, XVI. yüzyılda otuz üç, XVII. yüzyılda elli sekiz, XVIII. yüzyılda yetmiş iki, XIX. yüzyılda 151 ve XX. yüzyılda 200 kadar tezkire yazılmıştır (Hüccetullah Asîl, II, 329). Bunlardan 350 kadarı basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Devletşah, *Tezkiretü's-su'arâ*' (nşr. Fâtıma Alâka), Tahran 1385 hş.; Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâys* (haz. Kemal Eraslan), Ankara 2001, I, bk. hazırlayanın önsözü; Tahmasb, *Tezkire* (trc. Hicabi Kırangçî), İstanbul 2001; M. Tâhir Nasrâbâdî, *Tezkire-i Naş'âbâdî: Tezkiretü's-su'arâ*' (nşr. Muhsin Nâcî Nasrâbâdî), Tahran 1378 hş., I-II; Rızâ Kuli Han Hidâyet, *Tezkire-i Riyâzü'l-ârifîn* (nşr. Ebû'l-Kâsım Râdfer – Gîta Uşîdarî), Tahran 1385 hş.; Ali Rızâ Nakvî, *Tezkirenüvîst-yi Fârsî der Hind u Pâkistân*, Tahran 1343 hş.; Ahmed Gülçîn-i Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yi Fârsî*, Tahran 1353 hş., I-II; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1988, I, 236-240; Sepîde Kûtî, "Tezkirenüvîst-yi Fârsî der Âsyâ-yi Miyanê", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1376-80, I, 286-292; Hüccetullah Asîl, "Tezkire", a.e., II, 329-330; M. Rızâ Rebîiyan, "Tezkirenüvîst-yi Fârsî der Şibh-i Kâr", a.e., IV/1, s. 743-760; Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 2001, s. 24-37; Efsâne Münferid, "Tezkirenüvîst-yi Fârsî", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 772-774.

YUSUF ÖZ

□ TÜRK EDEBİYATI. Osmanlı kültüründe tezkire denildiğinde öncelikle şair biyografilerini içeren eserler (tezkire-i suarâ / tezkiretü's-su'arâ) akla gelmektedir (çesitli konulardaki tezkire örnekleri için bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 338 vd.; *İzâhu'l-meknûn*, I, 271 vd.). Türkçe tezkirelere İran'da yetişmiş Avfî, Ferîdüddin Attâr, Abdurrahman-ı Câmî, Devletşah gibi müelliflerin kitapları örneklik ve kaynaklık ettiğinden Türkçe'deki bu tür eserler Farsça'dakilerle ortak özelliklere sahiptir. İlk Türkçe tezkireler Anadolu sahasında yetişen isimlerin bu eserlere yaptıkları ilâvelerle ortaya konulduğundan tercüme-ekleme-telif denebilecek bir yapıya sahiptir. Abdurrahman-ı Câmî'nin *Bahâristân*'i ile *Nefehâtü'l-üns*'ü başta Ali Şîr Nevâî ve Sehî Bey olmak üzere Türkçe tezkire müelliflerini büyük ölçüde etkilemiştir. Nevâî'nin *Nesâyimü'l-mahabbe* adlı eseri *Nefehât*'ın, 170 kadar Türk ve Hint süfisinin biyografisinin eklenmesiyle hazırlanmış Çağatayca tercümesidir. *Nefehât*, Lâmiî Çelebi tarafından *Fütûhu'l-mücâhidin li-tervîhi kulûbi'l-müşâhidin* adıyla ve bazı ilâvelerle Anadolu Türkçesi'ne çevrilmiştir. 927